

23. Там само, спр. 6845. – 54 арк.
24. Там само, спр. 7303. – 223 арк.

В статье сделана попытка раскрыть процесс зарождения и распространения стахановского движения, который стал воплощением трудолюбия и ментальности украинского крестьянства, среди сельской молодежи Украины в 30-х гг.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельская молодежь, стахановское движение, трудовая активность.

The article attempts to uncover the process of nucleation and propagation of the Stakhanovite movement, which has become the embodiment of hard work and the mentality of the Ukrainian peasantry, among the rural youth of Ukraine in the 30s.

Keywords: agriculture, rural youth, the Stakhanovite movement, labor activity.

УДК 94 (477.75): 355.332
ББК 63.3 (4 Укр) 63

Сергій Адамович

ФАКТОР ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (1991–2012 рр.)

У статті проаналізовано військово-політичний вплив Чорноморського флоту на процеси становлення Української державності. Автор обґрунтовує, що Чорноморський флот протягом існування незалежної України відіграв роль форпосту Російської Федерації в Україні і посилював дезинтеграцію нашої держави.

Ключові слова: Автономна республіка Крим, Чорноморський флот, суспільно-політичне життя, дезинтеграція, сепаратизм, головна база флоту, військовослужбовці.

Одним із найбільш складних в етнополітичному плані і з точки зору дезинтеграційних ризиків регіонів України є Крим. Історія становлення Кримської автономії викликає значний науковий інтерес в українських дослідників. У процесі дослідження становлення й розвитку Автономної республіки Крим науковці певну увагу приділяли оцінці ролі російського Чорноморського флоту (далі – ЧФ) у геополітичних концепціях Російської Федерації (далі – РФ) та в кримському суспільно-політичному житті.

У книзі керівника прес-центру ВМС України М.Савченка “Анатомія неоголошеної війни” наводяться факти взаємодії командної ланки ЧФ із сепаратистськи налаштованими організаціями, партіями й президентом Криму. Автор приділив велику увагу висвітленню деяких аспектів діяльності російських спецслужб і розвідки ЧФ у Криму [21, с.174].

Дослідник І.Горобець вважає, що досягнення домовленостей стосовно флоту в 1997 р. пояснюється тим, що обидві сторони відмовилися від перебільшення значення Чорноморського флоту у військовій стратегії і визнали застарілість його матеріально-технічної бази. Крім того, внутрішні проблеми обох країн не дозволили мати такий тривалий і складний міждержавний конфлікт [7, с.58].

Учений І.Лосев досліджує особливості м. Севастополь і стверджує, що в місті тривалий час побутувала та й досі ще існує психологія російської військово-морської фортеці, російського етнічного анклаву, який завдяки допомозі Росії здатен існувати автономно навіть від Криму [20, с.25].

Позицію націонал-радикалів відстоював Я.Дашкевич, який пропонував шляхом співпраці з державами Чорноморського регіону домогтися демілітаризації Чорного моря з ліквідацією Чорноморського флоту [8, с.7].

Натомість кримський учений А.Мальгін вважає, що, на відміну від фіктивної територіальної суперечки за Крим, боротьба між Україною й Росією за володіння Чорно-

морським флотом була реальною [22, с.16–17]. Дослідник А.Нікіфоров серед факторів, які стабілізували політичну ситуацію в Криму, називає базування на території півострова Чорноморського флоту [26, с.168].

На думку американського дослідника Д.Снайдера, конфлікт між Росією й Україною за долю Чорноморського військового флоту та спірний статус Кримського півострова не розгорівся завдяки підтримці Заходу, який спонсорував конструктивну коаліцію, що протидіяла його розгортанню [36, с.308]. Однак на сучасному етапі досліджень є недостатньо вивченою роль Чорноморського флоту в політичних процесах на Кримському півострові. З огляду на це в статті поставлено завдання проаналізувати значення фактора Чорноморського флоту в суспільно-політичному житті України.

Відзначимо, що влітку 1990 р. у Криму розгортається рух на підтримку встановлення особливого статусу півострова. 20 січня 1991 р. на кримському референдумі 93,26% голосуючих підтримали ідею відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.

Після проголошення Україною незалежності 24 серпня 1991 р. сепаратистські організації півострова закликали домогтися визнання Акта 1954 р. про передачу Криму до складу УРСР не дійсним і провести референдум щодо визнання незалежності півострова. Українські організації, частина кримських демократів і держaparату займали проукраїнську позицію. Кримські татари вимагали дотримання їх прав, але виступали на підтримку існуючих кордонів.

Проблема Криму також актуалізувалася у зв'язку з початком будівництва національних збройних сил. На початку 1992 р. Л.Кравчук заявив про початок будівництва Збройних Сил України. 5 січня 1992 р. український уряд став приводити до присяги на вірність війська, які дислокувалися в республіці.

Проте ускладнення виникли в деяких стратегічних частинах і Чорноморському флоті, командування якого відмовилося виконувати рішення української влади. Ось цитата з наказу І.Капітанця, першого заступника Головному Російському військово-морського флоту: “До офіцерів, мічманів, прапорщиків, які створюють нездорову ситуацію у військових колективах, схильних до зради Батьківщині і прийняття присяги на вірність Україні, застосовувати суворі міри впливу включно зі звільненням із займаної посади і звільненням зі служби” [23, с.54].

Після отримання відповідного наказу Міністерства оборони України командуючий Чорноморським флотом адмірал І.Касатонов заявив, що флот підпорядковується командуванню Військово-морського флоту колишнього СРСР – СНД і не буде виконувати наказів Міністерства оборони України [22, с.19].

5 січня 1992 р. Б.Єльцин підписав текст присяги на вірність Росії для дислокованих в Україні військ. Перебуваючи в Поволжі, він заявив: “Чорноморський флот був, є і буде російським... ніхто у Росії його не відбере, в тому числі і Кравчук...”. Проте 28 січня 1992 р. у Новоросійську Б.Єльцин висловив іншу думку: “З Україною відбудуться переговори з військових питань, вона має право мати свій флот. Але ми проти поділу Чорноморського флоту, він повинен бути єдиним, забезпечувати безпеку кордонів СНД” [4, с.382].

Водночас політики України заявляли, що Україна зробила свій внесок у будівництво військово-морського флоту Союзу й мала право вимагати свою частку цих сил. Під юрисдикцію України вдалося перевести особливі відділи флоту, військову прокуратуру й трибунал, дислоковані за межами Криму частини флоту, кримську базу ЧФ у Донузлаві [22, с.21].

У свою чергу у зв'язку з творенням військ суверенних республік кримськотатарський Меджліс постановою від 20 січня 1992 р. закликав усіх кримських татар не приймати ніякої присяги, звернувся до всіх глав незалежних держав із проханням демобілізувати кримських татар і допомогти їх поверненню із сім'ями в Крим. НАТО-

мість Верховна Рада України мала узаконити призов тільки на добровільних засадах з можливістю проходження військової служби на території Криму і за бажанням у мусульманських частинах [1, арк.112].

У зв'язку з невирішеністю проблеми Чорноморського флоту й сепаратизмом у Криму в керівництва Верховної Ради РФ простежувалося бажання використати "кримську проблему" як розміну монету в суперечці про належність Чорноморського флоту. У підсумку 23 січня 1992 р. Верховна Рада РФ більшістю голосів прийняла резолюцію про розгляд парламентською комісією питання про конституційність акта щодо передачі Криму в 1954 р. [22, с.10].

Специфічною проблемою для України в Криму був статус м. Севастополь, бо предметом суперечки про частку Чорноморського флоту були не стільки кораблі, як інфраструктура флоту, а тому й частка Севастополя.

Після розпаду СРСР міська влада опинилася в складному становищі й звернулася за допомогою до Києва. Певна фінансова допомога була надана, й 11 березня 1992 р. з'явився указ Президента України "Про органи державної виконавчої влади". Цим указом усі державні органи виконавчої влади м. Севастополь підпорядковувалися безпосередньо центральним органам влади на основі статусу міста республіканського значення. 20 березня 1992 р. був уведений у дію указ Л.Кравчука "Про представника Президента України в м. Севастополі", яким голова міськради І.Єрмаков був призначений представником Президента в місті. Причинами відторгнення міста центральною українською владою від адміністративної системи Криму стала невизначеність правового й політичного становища міста, нечітка політика місцевої адміністрації [22, с.34].

5 квітня 1992 р. Л.Кравчук підписав Указ "Про невідкладні заходи по будівництву збройних сил України", яким передбачалося сформувати Військово-Морські Сили Збройних сил України (далі – ВМС ЗС України) на базі сил Чорноморського флоту, що базувалися на території держави. 7 квітня 1992 р. вийшов указ Б.Єльцина "Про перехід під юрисдикцію Російської Федерації Чорноморського флоту". Ще більше загострилася ситуація після звільнення на початку травня 1992 р. проросійськи налаштованого командувача армійського корпусу в Криму генерала В.Кузнєцова [22, с.22, 68].

5 травня 1992 р. Верховна Рада Криму прийняла "Акт державної самостійності Республіки Крим" і винесла його на кримський референдум, а 6 травня 1992 р. затвердила Конституцію республіки Крим, яка мала федералістський характер. Ці події, на думку тодішнього керівника служби внутрішньої політики президента Л.Кравчука М.Михальченка, стали апофеозом протистояння [24, с.138]. Проте під тиском центральної влади Верховна Рада Криму анулювала Акт й оголосила мораторій на референдум.

У цей період відбулося найбільш відверте втручання командування Чорноморського флоту в політичну ситуацію. У заяві Військової Ради Чорноморського флоту 18 травня 1992 р. зазначалося: "Певні сили здійснюють спроби відмовити кримчанам в праві самим визначити свою долю на загальнокримському референдумі... ЧФ є флотом СНД і воїни-чорноморці впевнені, що долю Криму повинен вирішувати його народ..." [26, с.168].

Ситуація на півострові ускладнювалася через те, що 21 травня 1992 р. Верховна Рада РФ дезавуювала акт про передачу Криму, на VII з'їзді народних депутатів РФ було піддано сумніву належність Україні Севастополя, а 9 червня 1993 р. парламент РФ підтвердив російський статус Севастополя.

Сторони знаходилися на грані відкритого конфлікту, а тому 23 червня 1992 р. відбулася зустріч Б.Єльцина й Л.Кравчука з питань флоту в Дагомисі. У результаті було досягнуто домовленостей про створення на базі Чорноморського флоту двох флотів – російського й українського, але під час перехідного періоду флот мав залишатися

під об'єднаним командуванням, а військовослужбовці присягати державам, громадянами яких вони були [22, с.22].

Проте протистояння за флот не припинялося, а після відходу з Донузлави в Одесу 21 липня 1992 р. під українським прапором сторожового корабля СКР-112 Б.Єльцин і Л.Кравчук зустрілися для переговорів у Махалатці поблизу Ялти [23, с.55].

У результаті переговорів були підписані Ялтинські угоди. Відповідно до них флот підлягав поділу: встановлювався трирічний період, протягом якого флот зберігався єдиним, командування якого призначали і звільняли президенти Росії та України. Сторони домовилися про спільне базування й рівне фінансування флоту, а також про те, що призов матросів мав здійснюватися державами в рівній пропорції. Під час перехідного періоду військовослужбовці мали присягати країнам, громадянами яких були [22, с.24].

Однак структури ВМС України продовжували розвиватися, а реальні важелі впливу на Чорноморський флот зберігалися лише за Москвою. Так, у військовому конфлікті в Абхазії восени 1992 – навесні 1993 рр. російське командування використовувало Чорноморський флот самостійно [22, с.25–26].

У травні–червні 1993 р. на кораблях Чорноморського флоту відбулося підняття андріївських російських прапорів (більше 200 кораблів стояли на рейдах Севастополя під такими прапорами) [22, с.29]. Міністр оборони України К.Морозов пропонував: або вивести з території України всі кораблі, що підняли ці прапори, або відновити статус-кво на кораблях [6, с.1].

Після міждержавних переговорів у Москві 17 червня 1993 р. була підписана “Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту”. У ній передбачалося, що з вересня 1993 р. розпочнеться практичне формування ВМС України й Росії, але базування флоту на перехідний період мало залишатися спільним з фінансуванням у рівних частинах обома державами. Розподіл Чорноморського флоту мав відбуватися у співвідношенні 50 на 50 відсотків, російська сторона зобов'язувалася брати участь у розвитку соціально-економічної сфери м. Севастополь та інших населених пунктів. Заборонялися будь-які односторонні дії сторін щодо Чорноморського флоту, з метою вирішення практичних питань створювалася Міждержавна комісія [2, арк. 190–192].

У цих умовах російський парламент 9 червня 1993 р. приймає постанову “Про статус м. Севастополя”, у якій підтверджувався “російський федеральний статус” Севастополя. Уряду РФ було доручено за короткий термін розробити державну програму забезпечення статусу, Центробанку РФ передбачити фінансування відповідних статей міського бюджету, а комітету Верховної Ради щодо законодавства розробити відповідний закон. У постанові містилася також пропозиція до уряду України “відкликати передислоковані в район міста Севастополь військові підрозділи” [22, с.36].

Як писали в газетах, першою реакцією на повідомлення навіть досить поміркованих політиків були слова: “Це – війна!” [24, с.139–140]. Натомість Міністерство закордонних справ України розгорнуло широкомасштабну роботу для нейтралізації рішення Верховної Ради РФ щодо статусу міста Севастополь.

Наступна зустріч президентів України і Росії відбулася 3 серпня 1993 р. у кримському містечку Масандра. У зв'язку із заборгованістю України за енергоносії сторони досягли угоди, що близько 30% української половини флоту буде викуплена Росією. Була досягнута лише попередня угода, яка підлягала не тільки уточненню, але й ратифікації двома парламентами [22, с.29].

Буквально за тиждень до зустрічі в Масандрі постачання газу до України було скорочено на 24%, а під час переговорів пролунали погрози взагалі “закрити вентилі”. Л.Кравчук спершу підтримав цю пропозицію, однак після гострої критики в парламенті йому довелося забрати свої слова назад [12, с.108].

На думку А.Мальгіна, гострота полеміки між Україною й Росією щодо Криму визначалася не стільки реальним значенням Криму для обох держав чи ностальгією, скільки тим, що проблема Криму стала важливим фактором внутрішньополітичної боротьби. Зокрема, в Росії кримське питання використовувалося в протистоянні президента й Верховної Ради. Вузол кримських проблем також використовувався засобом тиску на Україну в питаннях СНД. У свою чергу, Київ маніпулював питанням флоту як засобу тиску на Москву для того, щоб домогтися поступок у питаннях продажу енергоносіїв [22, с.11–12, 15].

Російському суспільству нав'язувалася імперська точка зору в сприйнятті кримських проблем. Так, з тенденційною статтею в “Российской газете” виступив відомий політолог Г.Шахназаров. Учений вважав, що Севастополь як база Чорноморського флоту міг бути оголошений вільним містом, яке знаходилося б під протекцією президентів і парламентів Росії і України [24, с.141].

Натомість президент Б.Єльцин виступав за відмову від імперських претензій, а також розглядав активність у кримському питанні як стимул для внутрішнього сепаратизму в Росії. Крім того, президент РФ побоювався дезінтеграції України чи появи там недружнього Росії режиму внаслідок постійних територіальних претензій останньої. Такий підхід зводився до формули: “Україна важливіша за Крим” [22, с.13]. Відзначимо, що Л.Кучма у своїх спогадах наголошував на особливій ролі Б.Єльцина, чия “зважена позиція не дозволила конфлікту вийти за межі правового поля України” [19, с.485].

У противників підтримки сепаратизму в Криму були також прагматичні аргументи. В інтерв'ю газеті “Правда Украины” в 1995 р. прем'єр-міністр російського уряду Є.Гайдар сказав: “Не думаю, що “кримське питання” постане коли-небудь серйозно. Крим, що називається, повністю “зав'язаний” на Україну, і його приєднання до Росії – навіть чисто гіпотетично – просто знищить російську економіку” [22, с.14].

Натомість політика США була спрямована на те, щоб зменшити активність Росії в Криму та віддалити її від кримського керівництва. Експерти відзначали, що США були зацікавлені: не в принципах поділу флоту, а в досягненні стабільності українсько-російських відносин; підтримували українську незалежність і територіальну цілісність; захищали інтереси НАТО та його члена Туреччини, оскільки досягався баланс сил у Чорноморському басейні [10, с.32].

Унаслідок падіння рівня економіки в 1993 р. серед кримчан посилювалося розчарування в ідеї незалежності України, що вилилося в перемогу в 1994 р. на виборах до Верховної Ради автономії виборчого блоку “Росія” і в обрання Президентом Республіки Крим проросійськи налаштованого Ю.Мешкова. Останній намагався унезалежнити органи влади автономії від українських держструктур і сподівався на російську підтримку. Однак РФ на хвилі сепаратистських рухів усередині власної країни й економічної кризи дистанціювалася від офіційної підтримки Ю.Мешкова.

Згідно з даними народного депутата М.Поровського, Головне розвідувальне управління (ГРУ) Генштабу російських збройних сил у цей час розгорнуло в Криму великомасштабну розвідувальну кампанію, спираючись на розвідувальні структури Чорноморського флоту. Зокрема, під час активізації конфронтаційних дій з боку президента Криму Ю.Мешкова ГРУ організувало тотальне стеження за всіма об'єктами Збройних сил, МВС та Національної гвардії України на півострові [28, с.33–34].

На той час силами розвідки ЧФ уже було організовано праобраз “кримської армії” – загін “Скорпіон” у Сімферополі. Крім цього, розгорнулася робота з підготовки захоплення ключових об'єктів військ України в Севастополі. Зрештою ситуацію на півострові стабілізувало введення в Крим майже 60 тис. бійців прикордонних військ і Національної гвардії [23, с.57].

Дестабілізаційна діяльність кримської влади супроводжувалася подальшим розподілом флоту, що не могло не викликати конфліктних ситуацій. Так, з 24 по 28 грудня 1993 р. відділення морської інженерної служби в Ізмаїлі, Миколаєві, Одесі прийняли присягу на вірність Україні й розпочали службу в її Збройних силах. У березні 1994 р. до складу ВМС України було включено госпітальну базу (госпіталь у м. Миколаєві, а також лазарет в м. Очакові). Усі ці події супроводжувалися нотами протесту російського МЗС [3, арк.2–9].

6–9 квітня 1994 р. відбувся несанкціонований захід в український порт м. Одеса російського військового судна “Челекен”, на якому був піднятий Андріївський прапор. У відповідь на це українське МЗС ініціювало розгляд інциденту на засіданні ради Глав держав СНД, звернулося за підтримкою до міжнародних структур і світової спільноти [3, арк.58–61].

Однак поступово Україна, користуючись фінансовими важелями й помилками Ю.Мешкова, поставила під контроль силові органи. У результаті протиріч між депутатами кримського парламенту та Ю.Мешковим українська влада протягом осені 1994 – весни 1995 р. повернула Крим у правове поле України.

Українській владі вдалося досягти певної стабілізації в питанні розподілу Чорноморського флоту й розподілу повноважень між центральними органами влади і структурами автономії. 9 липня 1995 р. у м. Сочі президентами України й Росії була підписана “Угода між Російською Федерацією і Україною по Чорноморському флоту”. Основні розбіжності стосувалися безпосередньо Севастополя: російська сторона висунула принцип роздільного базування флотів, відповідно до якого флот і штаб ВМС України не могли розміщатися в Севастополі. Київ розглядав Севастополь як українське місто й готовий був надати Росії лише частину інфраструктури.

На позицію Росії під час переговорів вплинула війна в Чечні і те, що Київ установив контроль за діяльністю місцевих адміністрацій півострова. У підсумку сторони підтвердили рішення про створення на базі Чорноморського флоту двох флотів: Росії передавалося 81,7% кораблів і суден Чорноморського флоту, Україні – 18,3%. Основною базою Чорноморського флоту Російської Федерації з розміщенням штабу флоту визнавався Севастополь [22, с.39].

Проте непорозуміння між флотами тривали (Україні передавалися ушкоджені об’єкти й судна, керівництво ЧФ продало частину майна, але боргувало за комунальні послуги, невизначеною була сума оренди). Ускладнення виникали через проблему окремого базування Чорноморського флоту й ВМС України.

Із закінченням бойових дій у Чечні в 1996 р. проблема Криму, Севастополя й флоту знову актуалізувалася для Росії. Це засвідчили різкі заяви секретаря Ради безпеки РФ О.Лебеда 5 жовтня 1996 р. у севастопольській газеті “Флаг Родины” й мера Москви Ю.Лужкова 1 листопада 1996 р. у газеті “Известия”. Зокрема, заява О.Лебеда передбачала використання територіальних розбіжностей як важеля тиску на Україну в питанні флоту [22, с.41–43].

Посилення “кримської” риторики наприкінці 1996 р. у Росії також збіглося з дискусіями всередині російського істеблішменту через проблему розширення НАТО на Схід. У зв’язку з цим тема Севастополя порушувалася в контексті пошуків адекватної відповіді Північноатлантичному альянсу.

Під час візиту Л.Кучми до Москви в кінці жовтня 1996 р. Держдума РФ прийняла звернення, яке Київ розцінив як територіальні претензії до України. Крім того, Держдума проголосувала за закон про заборону поділу Чорноморського флоту (не ратифікований Радою Федерації).

5 грудня 1996 р. Рада Федерації РФ кваліфікувала Севастополь як частину російської території і звернулася до президента Б.Єльцина з проханням оголосити мораторій на підписання органами державної влади будь-яких міжнародних актів щодо ЧФ,

статусу Криму й м. Севастополь до закінчення роботи спеціальної комісії Ради Федерації [22, с.43].

Проте з наближенням НАТО до кордонів Росії російські політики, на думку А.Мальгіна, розпочали пошук надійних союзників, і політична конфронтація з Україною стала неконструктивною. 28 травня 1997 р. прем'єр-міністр РФ В.Чорномірдин підписав у Києві три документи про Чорноморський флот: “Про взаєморозрахунки, пов’язані з поділом Чорноморського флоту і перебуванням Чорноморського флоту Росії на території України”, “Про статус і умови перебування Чорноморського флоту Росії на території України”, “Про параметри поділу Чорноморського флоту”. Відповідно до них Росія орендувала базу, акваторію й інфраструктуру ЧФ строком на 20 років (за можливості продовження строку оренди за взаємної згоди сторін). Росія відмовилася від формулювання “головна база Чорноморського флоту – Севастополь” і від жорсткого розуміння принципу роздільного базування ЧФ і ВМС України [22, с.45].

Згідно з домовленостями, 525 кораблів і суден забезпечення поділялися між Росією (271) і Україною (254) в співвідношенні 50:50, але Україна передавала Росії в рахунок погашення боргу за кредитами 117 кораблів і суден. Щорічна сума орендної плати визначалася в 97,7 млн. дол., які мали погашатися в рахунок боргу України перед Росією за поставки нафти й газу [22, с.46].

Після досягнення домовленостей про розподіл флоту в 1997 р. суспільно-політична ситуація в Криму стабілізувалася. В умовах авторитарного політичного режиму Л.Кучми проблема Чорноморського флоту була законсервована. Помаранчева революція 2004 р. радикалізувала політичні відносини на півострові, але еліта Криму відмовилася від ініціювання дезінтеграційних ідей через негативний досвід початку 90-х рр. ХХ ст.

У 2005–2009 рр. суспільно-політична ситуація в регіоні загострилася через наближення завершення терміну оренди територій РФ для Чорноморського флоту, конфліктні ситуації навколо кримськотатарського питання й проведення українською владою державного курсу, що суперечив політичним уподобанням більшості мешканців Криму.

Після Помаранчевої революції міністр закордонних справ України Б.Тарасюк заявив, що порушення російською стороною домовленостей щодо ЧФ “мають системний характер” через несанкціоноване використання території Севастополя, здачу в суборенду приміщень флоту, роботу прокуратури й судів сусідньої держави, використання навігаційного обладнання та радіочастот України [34, с.3]. Заступник керівника прес-служби МЗС України Д.Свистков у квітні 2005 р. навіть заявив, що Україна допускає можливість дострокового виведення Чорноморського флоту з Криму, але за ініціативою російської сторони. Дипломат заявив, що про “базування ЧФ Російської Федерації в Криму після 2017 р. ... мова не йде” [32, с.3].

Одночасно молодь Севастополя продовжувала виховуватися на російській історії та патріотизмі. Величезну роль у цьому процесі відіграє діяльність Чорноморського флоту, що здійснює функції, які виходять за межі обов’язків військової структури. Так, ЧФ РФ незрідка втручається в діяльність шкіл і вишів Криму, нав’язуючи їм свої навчальні програми, до Чорноморської філії Московського університету вербується українська молодь [20, с.27].

У місті діє “Будинок Москви”, який займається зміцненням зв’язків між командуванням Чорноморського флоту РФ, органами влади Севастополя та громадськими організаціями. Потребу відкриття такої структури саме в Севастополі чиновник Московської мерії П.Клімов мотивував тим, що в “ньому живуть співвітчизники, базується російський Чорноморський флот” [12, с.1].

13 січня 2006 р. представники державного підприємства “Держгідрографія” перебрали під свій контроль маяк Ялтинського порту, що займав до того ЧФ РФ. Після того члени українського “Студентського братства” почали пікетувати кілька об’єктів

навігаційно-гідрографічного забезпечення, що залишалися під контролем ЧФ РФ. Однак командування російського флоту пішло на ескалацію конфлікту: воно прийняло рішення посилити охорону 35 об'єктів навігаційно-гідрографічного призначення в Криму [14, с.1, 3].

Варто згадати, що маякова війна тривала з 1998 р., коли рішенням уряду всі об'єкти навігаційно-гідрографічного забезпечення були передані під юрисдикцію державного підприємства “Держгідрографія” [35, с.15]. Українська сторона опиралася на українсько-російські угоди 1997 р. та конвенцію ООН із морського права, за якою прибережна держава відповідає за гарантування безпеки судноплавства у своїх територіальних водах.

Відзначимо також, що неврегульованими залишалися умови оренди й використання енергоносіїв об'єктами навігаційно-гідрографічного забезпечення, які експлуатувала Росія, а також необхідність їх ремонту. У 2000 р. Верховна Рада України прийняла закон “Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України”, який заборонив оренду об'єктів навігаційно-гідрографічного призначення.

Натомість росіяни стверджували, що своїми діями українці ігнорували угоди щодо Чорноморського флоту й дестабілізували ситуацію в регіоні. А лідер партії “Родина” Д.Рогозін реанімував питання про статус Криму.

Маяки мали для російських ВМС військове значення. Важливим був для Кремля й проросійських організацій у Криму також психологічний ефект присутності російського прапора на об'єктах навігаційно-гідрографічного призначення [14, с.3]. Крім того, гідрографічна служба ЧФ була єдиним власником повної гідрографічної інформації про регіон і заробляла на підписанні договорів про забезпечення безпеки з мореплавцями [30, с.2]. Проте Росія була зацікавлена у врегулюванні проблем навколо флоту, оскільки 70% його інфраструктури зосереджувалося в Криму [25, с.3].

Причиною наступного загострення ситуації в Криму стали українсько-американські військові навчання “Сі-Бриз”, які проводилися в рамках програми “Партнерство заради миру”. У відповідь на них Партія регіонів, Прогресивна соціалістична партія України й КПУ розпочали 27 травня 2006 р. антинатівські протести [11, с.2]. Опозиційні партії блокували американських військових і перешкоджали їх пересуванню територією Криму.

Свідченням недобросусідської політики Росії стало те, що в Будинку офіцерів Феодосійського гарнізону Чорноморського флоту Росії знаходився координаційний штаб антинатівської акції протесту. Саме там збиралися пікетувальники, звідси їх возили під санаторій, де перебували американці [18, с.10].

Восени 2006 р. прем'єр-міністр В.Янукович зробив заяву, що питання базування Чорноморського флоту РФ на українській території після 2017 р. вирішуватиметься, виходячи з того, наскільки це буде вигідно Україні та Росії. Слова В.Януковича розцінили як спробу отримати певні економічні та енергетичні преференції [16, с.3]. Проте щорічно надходження від ЧФ РФ у міський бюджет Севастополя скорочуються: прибутки в скарбницю міста від флоту впали з 25% до 15%. Понад те присутність флоту стримує економічний розвиток Севастополя, не даючи йому можливості стати повноцінним морським портом і туристичним містом.

Однак заяви В.Януковича зробили вразливою українську позицію щодо модернізації частини Чорноморського флоту, що базується в Криму. Для росіян переозброєння флоту було одним із принципових питань, оскільки від його вирішення залежала боєздатність бази в Севастополі.

У процесі переговорів України і Росії у 2006–2007 рр. щодо перебування ЧФ РФ в Україні Київ ставив питання про передачу 35 об'єктів навігаційно-гідрографічного забезпечення, необхідність проведення інвентаризації землі та нерухомого майна

Чорноморського флоту. В українській владі викликало занепокоєння порушення екологічних норм на російських об'єктах інадмірне використання російської символіки. Натомість російська сторона прагнула дозволу на технічне переоснащення флоту, поширення режиму спрощеного перетину держкордону України на всі кораблі ЧФ РФ [27, с.4].

23 серпня 2007 р. російська газета “Аргументи і факти” опублікувала точку зору радника посольства РФ в Україні В.Лисенка на позицію Росії в переговорному процесі навколо флоту. Згідно з інформацією видання, В.Лисенко заявив, що Росія може почати перегляд Великого договору від 1997 р., якщо влада України продовжить здійснювати тиск на Чорноморський флот.

Прес-служба посольства РФ в Україні спростувала інформацію про те, що В.Лисенко заявляв про можливість перегляду Великого договору [9, с.2]. Однак факт появи подібної інформації напередодні парламентських виборів в Україні засвідчив існування елементів імперського мислення в російського істеблішменту і спроб використання ним Криму як засобу тиску на український політикум.

20 травня 2008 р. В.Ющенко підписав указ “Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави”. У цьому документі глава держави доручив Кабінету Міністрів підготувати законопроект про припинення з 2017 р. дії міжнародних договорів про тимчасове перебування на території України ЧФ РФ. Після цього російські дипломати вперше публічно заявили: незмінною метою Росії є продовження строків перебування ЧФ в Україні [15, с.5].

Російські політики, чинячи тиск на Україну, заявляли, що в разі ухвалення Україною закону про припинення дії базових договорів щодо ЧФ РФ із 2017 р. Росія має право порушити питання про належність Криму й статус Севастополя [15, с.5]. Такі заяви владних осіб РФ відображали настрої більшості російського населення. У червні 2008 р. у програмі Першого російського телеканалу “Судите сами” 91% присутніх в аудиторії визнали, що Росія має історичні права на “місто російських моряків” [29, с.22].

З українського боку звучали також радикальні заяви. Перший командувач ВМС ЗС України віце-адмірал Б.Кожин заявив, що у випадку недотримання РФ умов угоди Україна може після 2017 р. конфіскувати російську військову техніку [37, с.7].

Нове загострення ситуації навколо ЧФ РФ відбулося після початку 8 серпня 2008 р. російсько-грузинської війни. Поштовхом до ускладнення відносин став вихід російських військових кораблів із Севастополя без попередження української влади та їх участь у збройному конфлікті. У відповідь 13 серпня 2008 р. В.Ющенко підписав укази, якими змінювався порядок перетину кордону України військовослужбовцями й військовими кораблями з повідомляючого на дозвільний. Військовослужбовці зобов'язувалися заповняти міграційні карти й повідомляти про вантажі [31, с.2].

Наприкінці 2008 р. В.Ющенко підписав указ “Про додаткові заходи з соціально-економічного розвитку міста Севастополя”. Документ містив доручення робочій групі розробити законопроекти про залучення інвестицій для розвитку в Севастополі економіки та підготувати пропозиції щодо використання після 2017 р. інфраструктури Севастопольської бухти в невійськових цілях, перепрофілювання й модернізації портової інфраструктури.

Згідно з опитуванням, 70% севастопольців виступали за реалізацію проекту, що дозволив би підвищити життєвий рівень севастопольців і мінімізувати втрати міста після зменшення військово-морської присутності. На що перший заступник міністра закордонних справ РФ А.Денисов заявив, що видання указу – “це лінія психологічного тиску на Російську Федерацію... лінія витискування нашого Чорноморського флоту з Севастополя” [17, с.2].

Відзначимо, що заклики російських політиків до захисту росіян у Криму дисонували з реальним станом речей. Так, тільки за перше півріччя 2009 р. ЧФ звільнив майже 2 тис. службовців, передусім громадян України [5, с.31].

Після обрання Президентом України в 2010 р. В.Януковича у внутрішній політиці відбувся ухил на користь національних меншин і посилилася співпраця в міжнародних відносинах з Російською Федерацією. 21 квітня 2010 року у м. Харків В.Януковичем та президентом РФ Д.Медведевим була підписана “Угода між Україною і Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України”, згідно з якою термін перебування ЧФ РФ у Севастополі продовжувався з 2017 до 2042 року з можливістю автоматичної пролонгації на 5 років.

Як зазначалося в угоді, термін перебування флоту збільшувався в обмін на здешевлення для України російського газу шляхом застосування знижки у вигляді анулювання митних зборів. Оплата за перебування флоту складалася зі щорічних платежів у 100 мільйонів доларів США (з 2017 року), а також із додаткових коштів, які мали отримуватися за рахунок зниження ціни на кожен 1000 кубометрів імпортованого з Росії газу в розмірі до 100 доларів США [38].

Угода суперечила статті 17 Конституції, яка визначає, що “на території України не допускається розташування іноземних військових баз” [13]. У зв’язку із цим “харківську угоду” розкритикували політичні партії і блоки: “Блок Юлії Тимошенко”, “Фронт Змін”, “Наша Україна”, ВО “Свобода”, Українська народна партія та інші. Ряд політичних сил відкрито вимагали розпочати процедуру імпічменту щодо Президента України В.Януковича.

Отже, перебування військово-морських сил Чорноморського флоту РФ в Україні посилювало дезінтеграційні тенденції в Криму та геополітичну роль Росії в Чорноморському регіоні. Подальше збереження російського військового контингенту на півострові загрожує перетворенню Криму на анклав тотального російського впливу в Україні. Перспективи наступних досліджень убачаємо в подальшому комплексному вивченні ролі ЧФ РФ у суспільно-політичному житті України й напрацюванні рекомендацій для нейтралізації дезінтеграційних ризиків від базування російського флоту в Криму.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.5233, оп. 1, спр. 64, 167 арк.
2. Там само, спр.179, 270 арк.
3. Там само, спр. 438, 112 арк.
4. Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С. В. Адамович. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 884 с.
5. Васютин В. “Еліта-центр” по-флотськи / В. Васютин // Український тиждень. – К., 2009. – 12–18 черв. – С. 30–31.
6. Голос України. – К., 1993. – 28 трав. – С. 1.
7. Горобець І. В. Проблема Криму в українсько-російських відносинах (90-ті роки) / І. В. Горобець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К. : Київ. ун-т, 2001. – Вип. 57. – С. 53–59.
8. Дашкевич Я. Крим у геополітиці минулого та сучасного / Я. Дашкевич // Державність. – 1995. – № 1. – С. 4–7.
9. Івченко Т. Крымские грезы России не для лодырей-патриотов / Т. Івченко // Вечерние Вести. – К., 2007. – 28 авг. – С.2.
10. Канцелярук Б. Регіональні конфлікти в сучасній політиці / Б. Канцелярук, В. Чумак // Нова політика. – 1997. – № 6. – С. 28–32.
11. Касьяненко Н. Свободны от того, чего нет / Н. Касьяненко // День. – К., 2006. – 31 мая. – С. 2.
12. Касьянов Г. Україна 1991–2007 : нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К. : Наш час, 2008. – 432 с.
13. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page>.
14. Кравченко В. Ну і намаячили / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – 2006. – 21–27 січ. – С. 1, 3.

15. Кравченко В. Підхід до снаряду і Київ готується до виведення Чорноморського флоту Росії з України / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – 2008. – 31 трав. – С. 5.
16. Кравченко В. Ціна пролонгації / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – 2006. – 4 листоп. – С. 3.
17. Куницын С. Севастополь может стать Черноморским экономическим тигром / Сергей Куницын // Зеркало недели. – 2009. – 24–30 янв. – С. 2.
18. Куфрик Б. А ми проти! Штаб антинатівських протестів виявили в Будинку офіцерів Чорноморського флоту Росії / Б. Куфрик // Експрес. – 2006. – 15–22 черв. – С. 10.
19. Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М. : Время, 2004. – 560 с.
20. Лосев І. Український Севастополь: минуле, сучасне, майбутнє / І. Лосев // Сучасність. – 2008. – № 10. – С. 22–33.
21. Ляшенко О. Етнополітичний розвиток Криму в умовах незалежної України. До питання про історіографію проблеми / О. Ляшенко // Наукові записки : збірник. – К. : ІПіЕНД, 2003. – С. 158–179.
22. Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989–1999 / А. Мальгин. – Симферополь : Новый Крым, 2000. –
23. Мезенцев Я. Холодна війна за Крим / Я. Мезенцев // Український тиждень. – 2008. – 18–24 квіт. – 280 с.
24. Михальченко Н. И. Беловежье. Л. Кравчук. Украина 1991–1995 / Н. И. Михальченко, В. П. Андрущенко. – К. : Центр духовной культуры, 1996. – 512 с.
25. Мухин В. Торг уместен / В. Мухин // Колесо. Общественно-политическая городская газета. – 2005. – Сентябрь. – С. 3.
26. Никифоров А. Р. Крымская автономия: школа региональной политики для Украины / А. Р. Никифоров // Труды Крымской академии наук. – Симферополь : Таврия, 2004. – С. 165–172.
27. Огрязко В. Підготовку до виведення ЧФ Росії треба починати вже сьогодні / В. Огрязко // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 14 квіт. – С. 4.
28. Поровський Б. Шпигунство проти суверенної України / Б. Поровський // Державність. – 1996. – Червень. – № 2. – С. 33–34.
29. Рудь Б. Дума про договір / Б. Рудь // Новинар. – 2008. – 20–26 черв. – С. 22.
30. Русская правда. – К., 2006. – январь. – С. 2.
31. Самар В. Выходим из кильватера? / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2008. – 16 августа. – С. 2.
32. Солодкий С. Проблеми по-флотськи / С. Солодкий // День. – 2005. – 21 квіт. – С. 3.
33. Староверов Т. Дом Москвы: программы к действию / Т. Староверов // Крымская правда. – Симферополь, 2006. – 29 сент. – С. 1.
34. Тарасюк Б. От нас ожидают реальных действий / Б. Тарасюк // Зеркало недели. – 2005. – 23 апр. – С. 3.
35. Третяк Р. Відверта “маячня” / Р. Третяк // Українська газета. – 2006. – 25–31 січ. – С. 15.
36. У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / за ред. Д. Гузіни ; наук. ред. О. Кокорська. – К. : Вид-во “Ай Бі”, 2003. – 342 с.
37. Україна молода. – К., 2008. – 7 черв. – С. 7.
38. Харківська угода Януковича – Медведєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Харківські_угоди.

В статтє проаналізовано воєнно-політичне вплив Чорноморського флоту на процеси становлення Української державності. Автор обосновує, що Чорноморський флот на протязі існування незалежної України іграв роль форпоста Російської Федерації в Україні і посилював дезинтеграцію нашого державства.

Ключевые слова: Автономная республика Крым, Черноморский флот, общественно-политическая жизнь, дезинтеграция, сепаратизм, главная база флота, военнослужащие.

The article analyzes the military and political impact of the Black Sea Navy on the formation of the Ukrainian independent state. The author argues that during the entire period of the Ukrainian independence, the Black Sea Navy has been the outpost of the Russian Federation in Ukraine and promoted disintegration of our state.

Keywords: The Autonomous Republic of Crimea, Black Sea Navy, social political life, disintegration, separatism, main Navy base, military men.